

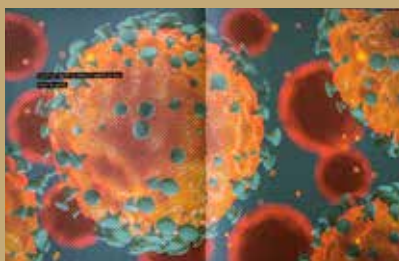
p. 5 Woord vooraf

Gelukkig weten we inmiddels dat we binnenkort mogen heropenen. Hopelijk kunt u dan genieten van de tentoonstellingen die we hebben ingericht. In dit *Leeslint* leest u hier meer over en over een aantal mooie aanwinsten. In dit nummer ook het interview dat Anke Broeren – scheidend secretaris van de Vrienden en redactielid van *Leeslint* – hield met Erik Geleijns, conservator Oude collecties, die tot en met 2020 bij Huis van het boek gedetacheerd was door de KB.

p. 6-7 Historisch behang

Tijdens de sluiting vanwege de coronamaatregelen zijn er onderhoudswerkzaamheden aan de historische behangsets verricht. Een interessant verhaal over de unieke behangsets in de drie museumzalen op de bel-etage die ruim zeventig jaar geleden zijn herontdekt.

p. 14-15 Aanwinsten

Vijf prachtige aanwinsten in tijden van corona. Boeken geïnspireerd op de coronapandemie in het jaar 2020, woordbeelden, de vraag hoe uniek ons spiegelbeeld is, en een boeiende combinatie van fotografie en houtsneden.

Bekroond boekontwerp van nu

Tot en met 27 juni zijn in Huis van het boek iets meer dan honderd uitgaven te zien, die de top van het hedendaagse boekontwerp vertegenwoordigen. Deze uitgaven krijgen de eer die hun toekomst in de zalen op de bel-etage: 31 laureaten van de internationale wedstrijd ‘Best Book Design from all over the World 2020’, de 33 in Nederland ontworpen ‘Best Verzorgde Boeken 2019’ en de 50 bijzondere drukwerken van niet-commerciële uitgeverij uit Nederland en België die geselecteerd zijn voor ‘Mooi Marginaal 2018-2019’.

Het programmeren van tentoonstellingen was het afgelopen jaar een ondankbare bezigheid. We probeerden te voorspellen wanneer het museum weer open zou mogen, want natuurlijk zouden we ervoor zorgen dat er dan een tentoonstelling te zien zou zijn. Tegelijkertijd was er slechts beperkt budget (want ook financieel zijn de tijden onzeker), waren er geen externe bruiklenen mogelijk (want het bruikleenverkeer lag stil) en moest de tentoonstelling in korte tijd gerealiseerd kunnen worden (want na een ‘positieve’ persconferentie zouden we wellicht een week later al opengaan). Helaas duurt deze situatie tot het moment van dit schrijven voort, veel langer dan we hadden gehoopt.

Deze situatie gaf ons wel de mogelijkheid om de eigen collectie weer eens prominent voor het voetlicht te brengen. Zo was het een lang gekoesterde

wens om meer aandacht te besteden aan het hedendaags boekontwerp, een belangrijk onderdeel van de collectie waarvoor bovendien nog steeds aankopen worden gedaan. Bezoekers krijgen nu de kans het beste op het gebied van boekontwerp en drukwerk bijeen te zien én ter hand te nemen: van alle best verzorgde boeken zijn inkijkexemplaren beschikbaar en van 'Mooi Marginaal' zijn bladerboeken te zien.

Best Book Design from all over the World

Sinds 1963 komt jaarlijks in Leipzig een internationale jury bijeen om de mooiste internationale boekontwerpen te selecteren. Dit jaar werd uit zeshonderd boeken die in het land van herkomst al bekroond werden, een selectie gemaakt. De hoogste onderscheiding is de zogenaamde Goldene Letter. Deze ging naar een boek uit Zwitserland, *Almanach Ecart: une archive collective, 1969-2019*, vormgegeven door Dan Solbach. Andere prijswinnaars zijn boeken uit Oostenrijk, Estland, Japan, Israël, Portugal, China en Rusland, en maar liefst twee boeken uit Nederland: *American Origami* en *When Red Disappears*, beide vormgegeven door Hans Gremmen. Alle bekroonde boeken zijn aangekocht voor de collectie. De uitgave *Outside of Everywhere* van Talya Weitzman (Israël, met eervolle vermelding) was met een oorspronkelijk oplage van tien exemplaren reeds uitverkocht. Dankzij een bijdrage van het Fonds voor Cox-De Ronde heeft Talya Weitzman op verzoek van Huis van het boek twee extra exemplaren gemaakt.

De Best Verzorgde Boeken

De jaarlijkse verkiezing van de Nederlandse Best Verzorgde Boeken wordt sinds 1926 gehouden en is daarmee de oudste wedstrijd voor boekontwerp in Europa. Van de 278 ingezonden boeken zijn door een vakjury 33 boeken bekroond. Elk jaar ontvangt Huis van het boek de complete set bekroonde boeken die wordt opgenomen in de collectie. Recent zijn ook alle inkijkexemplaren uit voorgaande jaren geschonken, met het doel deze voor het publiek beschikbaar te stellen: deze hebben een plek gekregen in de leeszaal in het koetshuis.

Mooi Marginaal

De wedstrijd 'Mooi Marginaal' wordt sinds 2002 georganiseerd en is een initiatief van de Stichting Laurens Janszoon Coster. Deze uitgaven onderscheiden zich van meer gangbare producties, vooral door de eigenzinnigheid van de makers, de intentie waarmee zij hun uitgaven publiceren en zeker niet in de laatste

plaats de manier waarop zij dat doen. De oplagen zijn meestal bescheiden en de producties zijn, vooral door het vele ambachtelijke handwerk, arbeidsintensief. De keuze is gemaakt uit 151 inzendingen van Nederlandse en Vlaamse drukkers. Dit overzicht laat goed zien hoe groot de diversiteit is aan druktechnieken, zoals boekdruk, offset, stencil, stempel en print. Huis van het boek heeft dit keer de primeur en mag de selectie als eerste laten zien: hierna reist deze nog naar verschillende locaties in Nederland en België, waaronder in juli en augustus naar de Openbare Bibliotheek Amsterdam. Twee geselecteerde uitgaven zijn gemaakt door leden van de groep vrijwillige drukkers die op de museumzolder demonstraties en workshops geven: Karel Treebus en Ton Martens. De jaarlijkse nieuwjaarswens van Karel Treebus (grafisch ontwerper, verbonden geweest aan de Staatsdrukkerij) is inmiddels befaamd: zowel de typografie als de afbeeldingen zijn geheel samengesteld uit zetmateriaal. Ton Martens (grafisch ontwerper en beeldend kunstenaar) drukte zijn 'fondsljst' met fluorescerende inkt op gekleurd papier.

FOTO HANS GREMMEN

Anke Broeren, tot voor kort redacteur van *Leeslint*, heeft uit elke zaal een favoriet gekozen die ze hieronder toelicht vanuit haar perspectief als grafisch ontwerper.

'Voor dit artikel in *Leeslint* had ik het voorrecht als een van de eersten de tentoonstelling 'Bekroond boekontwerp van nu' te mogen zien. Ik start met de selectie 'Best Book Design from all over the World 2020'. Tot mijn grote spijt is de uitgave die ik hier bespreek niet meer verkrijgbaar. Het is niet de eerste keer dat ik misgrijp om een boek van Hans Gremmen te bemachtigen. Zo herinner ik mij nog goed de uitgave *Cette Montagne, C'est Moi* uit 2012 die aan mijn neus voorbijging.

FOTO ROGER WILLEMS

Dan door naar de laatste zaal waar de selectie van 'Mooi Marginaal 2018 en 2019' is te zien. Wat mij opvalt, is de eigenheid van de boeken. De persoonlijke invalshoeken en de diversiteit in de uitwerking. Erg moeilijk om hieruit een keuze te maken. Na een tweede rondje blijven er nog drie gegadigden over. Uiteindelijk kom ik uit bij een kleine uitgave die in al zijn ogenschijnlijke eenvoud direct tot mijn verbeelding spreekt. Ein kleiner Esel is een knap geïllustreerd prentenboek van beeldend kunstenaar en dichter Titi

Zaadnoordijk. De frisse kleuren spatten van het speciale papier uit Nepal en Indonesië af. Bovendien heeft de kunstenaar het boek ook zelf geschreven, gedrukt en gebonden. Een totaalproduct.'

Ellen van Schie en Anke Broeren

Het fotoboek *When Red Disappears* van kunstenaar Elspeth Diederix heeft het allemaal. Inhoudelijk is het buitengewoon interessant en met de productie van dit boek valt alles op zijn plaats. Het ontwerp, de lithografie van de beelden, de druk- en bindtechniek. Elk onderdeel draagt bij aan het uitzonderlijke resultaat. Gelukkig is er in de tentoonstelling ook een inkijkexemplaar aanwezig om door te bladeren. Met name de kleurkracht en verfijnde (druk)techniek van het origineel laten zich niet helemaal vangen in een foto. Hopelijk ziet u nog kans het boek in het museum te gaan bekijken.

Op naar de volgende zaal waar de verzameling 'Best Verzorgde Boeken 2019' ligt. Mijn aandacht wordt getrokken naar een op het eerste oog wat absurdistisch kunstenaarsboek van de Libanees-Amerikaanse kunstenaar Walid Raad. Het boek belicht twee van zijn kunstwerken en is met veel aandacht voor de materie door Roger Willems op een onberispelijke wijze vormgegeven. Bijzonder om te zien hoe hij met dit ontwerp exact de juiste snaar weet te raken. In eerste instantie een niet heel opvallende uitgave tussen al het grafische vormgeweld in deze zaal. Het zit hem echter in de afgewogen materialisatie van het boek. De twee werken zitten in een gevouwen omslag van karton. De een heeft de vorm van een leporello en de ander die van een cahier. Het wekt de indruk dat je naar een botanische catalogus kijkt, maar door beter te kijken ontdek je de diepere betekenis. De titel is veelbetekenend: *Better be watching the clouds / I want to be able to welcome my father to my house.*

FOTO SANDER PINKSE

Agenda

Kijk voor de meest recente gegevens op www.huisvanhetboek.nl of abonneer u op onze maandelijkse digitale nieuwsbrief (klik op [Aanmelden nieuwsbrief](#) op de homepage).

Tentoonstellingen

TENTOONSTELLINGEN BEL-ETAGE

- **t/m 27 juni: 'Bekroond boekontwerp van nu'**
Een unieke combinatie van drie toonaangevende selecties op het gebied van boekontwerp. Het is voor het eerst dat meer dan honderd uitgaven die de top van het hedendaags boekontwerp vertegenwoordigen, samen te zien zijn.
- **12 juli t/m 10 oktober: 'Geheimschrift'**
Spannende familietentoonstelling voor kinderen vanaf 7 jaar en volwassenen. Bezoekers lopen door een doolhof lopen met leuke en leerzame opdrachten rond mysterieuze objecten uit verschillende culturen.
- **23 oktober t/m 27 februari 2022: 'Groeten uit de Oriënt'**
Onderwerp van deze tentoonstelling is de westerse fascinatie voor de oosterse wereld, zoals die is terug te vinden in Nederlandse boeken. De westerse blik op het Oosten is gekleurd door vooroordelen en verouderde denkbeelden. De ideeën leven vaak al eeuwen lang in de westerse cultuur en hebben invloed op de huidige beeldvorming.
- **19 maart t/m 19 juni 2022: 'Ruud de Wild. Songbook'**
Deze tentoonstelling is uitgesteld naar volgend voorjaar. Ga alvast online met dj Ruud de Wild op reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken. Blader door zijn online 'songbook' en geniet van fragmenten van oude en nieuwe, bekende en onbekende liedjes: ruudewildsongbook.nl

TENTOONSTELLINGEN TWEDE VERDIEPING

- **t/m 15 augustus: 'Rawie en Pesapane. Poëzie in tekeningen'**
Tentoonstelling en film over het maakproces van de bijzondere bibliofiele uitgave *Parallellen* (2017). Het fraaie boek van De Carbolineum Pers is gebaseerd op de samenwerking tussen dichter Jean Pierre Rawie en beeldend kunstenaar Elisa Pesapane.
- **1 september 2021 t/m 9 januari 2022: 'Van pulp tot Pléiade'**
Over de vormgeving van de boeken van W.F. Hermans (1921-1995) ter gelegenheid van zijn honderdste geboortejaar. De titel weerspiegelt de gehele ontwikkeling van die vormgeving, van de vroege pulpromannetjes die Hermans schreef onder het pseudoniem Klondyke tot aan de luxe *Verzamelde werken* waarvan de vormgeving gebaseerd is op de beroemde Franse Pléiadereeks.

Zomerprogrammering

- **Schilderateliers voor kinderen in de museumtuin**
Van 17 juli t/m 29 augustus: iedere dinsdag en donderdag 12.00-13.30 en van 14.00-15.30 uur. Vrolijke middagen waarbij kinderen in de prachtige museumtuin hun artistieke talenten kunnen laten zien.
Reserveren via: www.huisvanhetboek.nl
Prijs: € 11,50 (incl. toegangskaartje) per kind, € 8,50 (incl. toegangskaartje) voor kinderen met een VakantiePas. Voor meer informatie over de VakantiePas kijk op vakantiepas.nl

- **Workshops voor volwassenen**
Op zaterdag 17, 24 juli en 7, 14 en 21 augustus verzorgen de museumdocenten verschillende workshops. Laagdrempelig en creatief, zoals papierschepen, doodelen en boekbinden. Kijk voor de data, tijdstippen en prijzen op de website en in de maandelijkse nieuwsbrief.

Museumwinkel

Parallellen van De Carbolineum Pers. Nog slechts 4 stuks beschikbaar à €50,-

De laatste exemplaren van de catalogus *Best Verzorgde Boeken 2019*, ontwerp: Team Thursday à € 31 (verder overal uitverkocht)

Woord vooraf

Beste boekenvrienden,

Wederom richt ik het woord tot u vanuit mijn werkplek in mijn huiskamer. Het museum is nu nog dicht in verband met de derde lockdown en dus werken mijn collega's en ik al weer een hele tijd thuis. Gelukkig wijzen alle signalen erop dat we binnenkort mogen heropenen. We verheugen ons hier ontzettend op. Hopelijk kunt u dan genieten van de tentoonstellingen die we recent hebben ingericht. In deze editie van *Leeslint* leest u meer over deze tentoonstellingen, over een aantal mooie aanwinsten en het afscheidsinterview dat Anke Broeren, scheidend secretaris van de Vrienden en redactielid van *Leeslint*, hield met Erik Geleijns, onze conservator Oude collecties van wie we dit jaar helaas afscheid moesten nemen. Beiden zijn we veel dank verschuldigd.

Zoals u weet, waren we ook in 2020 grotendeels gesloten. Dit leidde tot een historisch laag bezoekersaantal. Dankzij bezuinigingen en ondersteuning van de overheid leidde dit gelukkig niet tot grote financiële problemen. Ook wisten we ons gesteund door de Stichting Vrienden en doneerden veel mensen tot onze vreugde weer aan de actie 'Boek zoekt vrouw, man en bedrijf'. Dankzij deze laatstgenoemde giften kunnen we o.a. noodzakelijke reparaties aan onze grootformaat boeken laten uitvoeren en enige papyri opnieuw inlijsten.

De collega's toonden zich ontzettend veerkrachtig door keihard door te werken aan allerlei projecten. Zo zetten de collega's van de afdeling Collecties grote stappen met de digitalisering van een deel van de handschriften en vijf ontwerparchieven. Daarnaast zijn er tentoonstellingen voorbereid, filmpjes gemaakt en online tentoonstellingen. Ook zijn er onderhoudswerkzaamheden aan het pand gepleegd, en aan het historische behang. Daarover leest u in dit nummer meer.

Vers van de pers en vol trots kan ik u ook nog melden dat Huis van het boek vanaf begin mei is aangesloten bij de Canon van Nederland. De Canon laat in vijftig vensters mensen, gebeurtenissen en voorwerpen zien die samen de geschiedenis van Nederland vertellen. In een groeiend aantal musea zijn collectiestukken te zien die de uiteenlopende verhalen uit de Canon belichten. Huis van het boek is aangesloten met maar liefst vijf topstukken. De *Rijmbijbel* van Jacob van Maerlant uit 1332 is het eerste stuk voor het venster 'Hebban olla vogala' over de ontwikkeling van de Nederlandse taal. Voor het venster 'Erasmus' levert Huis van het boek ook het eerste object; een boek van Plotinus uit de persoonlijke bibliotheek van Erasmus. De drie andere objecten, een tiende-eeuws Evangeliarium, de eerste Engelse, ongcensureerde vertaling van Multatuli's *Max Havelaar* en De Blauwe Schuit-uitgave *Sabbatsgesänge* en de daarvoor gebruikte sjablonen van H.N. Werkman, maken deel uit

van de vensters 'Karel de Grote', 'Max Havelaar' en 'Tweede Wereldoorlog'. Vanwege de coronamaatregelen vond het feestelijke moment van ondertekenen in kleine kring plaats. Dit is daarom vastgelegd in een kort filmpje dat u kunt vinden op de website.

Rest mij niets meer dan u veel leesplezier te wensen en hopelijk tot snel in het museum.

Sandra Bechtholt
directeur

De bijzondere behangsels van het museum onder de loep

Gobelinbehang¹

Tijdens de sluiting van het museum vanwege de coronamaatregelen hebben begin dit jaar een conditieopname en onderhoud plaatsgevonden aan de historische behangsels van het oude woonhuis van baron Van Westreenen. Dit behang in de drie museumzalen op de bel-etage is ruim zeventig jaar geleden herontdekt bij de voorbereidingen van een ingrijpende renovatie. Door toevoeging van het Museum van het Boek werd het gebouw eind jaren vijftig ingrijpend verbouwd. De bibliotheekvertrekken op de begane grond, die tevens dienden als woonruimte van de toenmalige

FOTO R. SEVERIN

De achterkamer van de salon-en-suite circa 1869

beheerder, werden aangepast om te dienen als publieke ruimtes. Op dat moment kwam achter de boekenkasten in de salon-en-suite (de zalen rechts van de gang) een uniek ensemble, twee laat 18de-eeuwse Franse papierbehangsels, te voorschijn. In de voormalige wintereetkamer (aan het einde van de gang links) werd, deels ook achter boekenkasten, een bijzonder gobelinbehang aangetroffen.

Verstopt achter boekenkasten

De behangsels hebben ooit deel uitgemaakt van de inrichting van het voornamelijk stadswonhuis van de familie, totdat ze door de zich uitbreidende boekenverzameling van Baron van Westreenen van

Tiellandt letterlijk uit het zicht raakten. De salons en wintereetkamer werden toen als bibliotheek in gebruik genomen. Ook werd het achterste deel van de gang, achter de huidige tochtdeur afgescheiden om als studeervertrek te dienen. Bij het meest recente kleurhistorisch onderzoek in 2003 is het decoratieve schilderwerk van die studeerkamer teruggevonden. Dat is later onder verschillende witsellagen verdwenen. Bij dit onderzoek zijn hiervan venstertjes zichtbaar gemaakt. Zo kon de rijke wandafwerking van diverse marmerimitaties van deze studeerkamer worden gedocumenteerd. Het zou een geweldig spannend project zijn als dit ooit door restauratie of virtueel zou kunnen worden gereconstrueerd. De bibliotheek strekte zich verder uit naar de kamer die eerder als wintereetkamer werd gebruikt. Het kleurrijke gobelinbehang in deze kamer dat de bezoeker nu kan bewonderen, heeft mogelijk tot 1866 de wanden gesierd. Toen werd het in opdracht door de custos met kranten overplakt en verdween het achter boekenkasten. Het behang in de andere zalen was hetzelfde lot beschoren.

Papierbehang en gobelinbehang

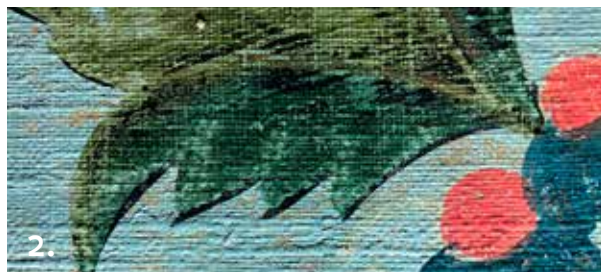
Het Franse bedrukte papierbehang in de salon-en-suite is in een redelijk goede staat. Dat het ook nog op de oorspronkelijke locatie is, maakt het voor Nederland een zeldzaamheid. Er is daarom altijd veel aandacht uitgegaan naar deze behangsels in Lodewijk XVI-stijl. Dit in negen kleuren gedrukte behang dateert uit 1788 en is afkomstig uit de behangselfabriek van Réveillon te Parijs. Uit dezelfde tijd dateren de schoorsteenpartijen in deze kamers. Aannemelijk is dat de toenmalige bewoner, Amarantha Antonia Dierkens (1750 - 1839), de tante van de baron, de salons op de begane grond opnieuw heeft ingericht.

Maar de florale fantasie van het oudere gobelinbehang in rococostijl in de wintereetkamer doet er niet voor onder. Dit behang dateert uit ca. 1750 en werd waarschijnlijk in opdracht van de grootouders van baron Van Westreenen aangebracht. Van dergelijke in olieverf geschilderde bloemenbehangsels is in Nederland heel weinig bewaard gebleven. De naamgeving 'gobelin' verwijst naar de kostbare wandtapijten die gemaakt werden in de werkplaatsen van de beroemde Manufacture des Gobelins in Parijs. Dit behang, of wandbespanning, imiteert dus eigenlijk zo'n wandtapijt. Een andere inspiratie voor dit type bloemenbehang zijn de sissen uit India en de Chinese behangsels die door de VOC werden verhandeld.

Wandtapijt-effect

De geweven textiele drager van de wandbespanning is herkenbaar in de verflaag waardoor er een wandtapijt-effect ontstaat. Hier is een materiaalimitatie nagestreefd, ook wel trompe-l'oeil (oogbedrieger) genoemd. Dit wordt bereikt door de gronderingslaag van de schildering zeer dun aan te brengen (afb. 1). Het tapijt-effect wordt versterkt door de vrij grove florale motieven van slingerende bladranken met diverse bloemen. Het patroon is zeer waarschijnlijk met behulp van een model of met doorstuijsjablonen geschilderd. Het laat een repeterend patroon zien dat met de hand is uitgewerkt. Dat kunnen we nu zien omdat er verschillen zijn in de uitvoering van de diverse schilderingen.

Van dit soort gobelin-imitaties zijn in Nederland verder slechts twee kamerbehangsels in-situ bewaard gebleven (in de Kerkeradskamer Zuiderkerk te Enkhuizen en in de Trompenburg te 's-Graveland). Een ander voorbeeld bevindt zich in het Coulonhûs – zetel van de Fryske Akademy – te Leeuwarden. Dit behangsel komt echter uit een pand uit Groningen en is rond 1930 door de eigenaar

Nanne Ottema aangekocht om het in zijn salon – de huidige bestuurskamer – te laten plaatsen. En dan is er nog het rode 'fluweel-behang' in de Boekzaal, dat uniek is in Nederland. Dit is geen textiel-behang, maar een imitatie van velours, een fluweelachtig geweven stof met een harig oppervlak. Het is geen textiel maar een papierbehang waarop een scheersel van roodgekleurde wol-vezeltjes is aangebracht. Hiervan zijn in Nederland, op één ander voorbeeld in Haarlem na (in de Regentenkamer van het Hofje van Staats aan de Jansweg), geen andere behangsels op de originele locatie bewaard.

Restauraties

Het gobelinbehang is in 1960 in opdracht van de Rijksgebouwendienst ingrijpend gerestaureerd door restaurator Nico van Boheemen senior. Hij heeft het behang verstevigd door er aan de achterzijde een zogenaamd steundoek op te plakken en door het op spieramen te zetten. Sporen van deze behandeling zijn te zien aan de restanten van de bedoekingslijm (was-hars mengsel, afb. 2). Die lijm is door het doek gedrongen en op het oppervlak achtergebleven. Daarnaast zijn

verkleuringen opgetreden aan de originele verflaag en zijn de retouches en overschilderingen nagedonkerd (afb. 3). Deze verkleuringen zijn verspreid aanwezig, maar vooral aan de bovenzijde en langs de randen zijn ze goed te zien. Twee ontbrekende behangfragmenten in de hoek links van de schouw zijn door dezelfde restaurator Van Boheemen enkele jaren later, niet onverdienstelijk, bijgemaakt en verkeren op een kleine winkelhaak na in een goede staat.

Onderhoud

Bij het onderhoud begin dit jaar is het oppervlaktevuil verwijderd met een zachte kwast en drooggereinigd met speciale latex sponsjes. Slechts plaatselijk is loszittende en opstaande verf vastgezet met een thermoplastische lijm. Beschadigingen aan de verflaag die in het gebruik zijn ontstaan, zoals kras- en stootschade, zijn nu niet bijgewerkt. Deze zijn momenteel stabiel en zullen bij een volgende behandeling worden hersteld, samen met het bijwerken van de verouderde retouches en overschilderingen. Dit kan dan gecombineerd worden met technisch onderzoek naar de vernis en de bedoeking.

Dit is noodzakelijk omdat de materialen en de methode, die in de jaren zestig van de vorige eeuw werden gebruikt, het originele behang op termijn kunnen beschadigen en verzwakken. Een meer ingrijpende behandeling, zoals een restauratie, is dan opportuun. De papierbehangsels in de salons zijn op dezelfde wijze schoongemaakt. Het rode 'velours-behang' in de Boekzaal is ook in het onderhoud meegenomen. Dit behang is zeer kwetsbaar voor aanraking, dus hier is nog voorzichtiger te werk gegaan. Alle behangsels zijn nu gereinigd en gereed voor de heropening van het museum en de bewondering door bezoekers.

Nico van der Woude (restaurator SRAL) m.m.v. Rickey Tax

N.B. Het onderhoud aan de behangsels is uitgevoerd door Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL, Maastricht/Amsterdam) in samenwerking met de heer T. Brain MA van XL-papier te Leiden.

[1] Verwijzing naar artikel G.W.H. (?) '18de-eeuwse papieren behangsels ontdekt', Schildersblad. Algemeen vakblad voor schildersbedrijf, jrg.62, nr.21 (22/9/1960)

Tentoonstelling ‘Rawie en Pesapane. Poëzie in tekeningen’

T/m 15 augustus 2021

Elisa Pesapane, Dubbelportret Jean Pierre Rawie en Elisa Pesapane, potlood op papier, 2017

De tentoonstelling ‘Rawie en Pesapane. Poëzie in tekeningen’ staat al sinds 17 april klaar op de tweede verdieping. Op 20 april jl. werd Jean Pierre Rawie zeventig jaar. Het museum vond daarin een goede aanleiding om een tentoonstelling te maken die inzicht geeft in het maakproces van de bijzondere bibliofiele uitgave *Parallellen* (2017). Het fraaie boek van *De Carbolineum Pers* is gebaseerd op de samenwerking tussen dichter Jean Pierre Rawie en beeldend kunstenaar Elisa Pesapane.

Net als in alle uitgaven van *De Carbolineum Pers* is de tekst van *Parallellen* met de hand gezet, in dit geval uit de Van Dijk en de Kumlien, en met de handpers gedrukt op geschept Van Gelder Posthoorn papier. De tekeningen zijn digitaal gereproduceerd op Conqueror papier en met de hand in het boek gelijmd. Het boek verscheen in 2017 in een oplage van 75 genummerde en gesigneerde exemplaren. *De Carbolineum Pers* is in april 1989 gestart door Boris Rousseuw als eenmansproject en wil op ambachtelijke wijze bibliofiele boeken produceren in kleine oplage. Proza, gedichten en boekgeschiedenis zijn de meest voorkomende onderwerpen. Sinds 1989 verschenen meer dan tweehonderd titels.

Elisa Pesapane koos voor het boek *Parallellen* tien gedichten over liefde en dood uit het oeuvre van Jean Pierre Rawie. Zij koppelde bestaand werk van haar hand

aan deze gedichten. Voor deze tentoonstelling heeft Elisa Pesapane de tien gedichten en tien originele tekeningen aangevuld met drie extra gedichten en twee nieuwe tekeningen. Ook is er documentatie te zien en de proeven die het maakproces van het boek illustreren. De bezoeker kan in de tentoonstelling ook het gefilmde interview met Elisa Pesapane en Jean Pierre Rawie bekijken dat documentairemaker Perrie Hoekstra dit voorjaar maakte bij de dichter thuis in Groningen.

Dodendans

Een aparte ruimte in de tentoonstelling is gewijd aan de ‘Dodendans’, een van oorsprong laatmiddeleeuws motief in de kunst waarbij de dood de levenden meeneemt in een macaber ballet. Een thema dat door Elisa Pesapane nieuw leven werd ingeblazen. In haar tekeningen zien we de kunstenares zelf, hoogzwanger, terwijl ze door de dood wordt verleid om mee te gaan. Of is zij het die de dood verleidt? In dit werk verbeeldt ze vooral hoe het leven, de liefde en de dood hand in hand gaan. Haar tekeningen zijn geïnspireerd door historische voorbeelden van de ‘danse macabre’, zoals die onder andere zijn getekend door Hans Holbein. Enkele voorbeelden van de ‘danse macabre’, zoals die is afgebeeld in boeken uit de collectie van Huis van het boek, illustreren dit motief. Dit zijn *Liber chronicarum* van Hartmann Schedel uit 1493 en het *Narrenschip* van Sebastian Brant uit 1497.

Aafke Boerma

Elisa Pesapane, detail ‘Danse macabre’, potlood op papier, 2014

eCodicesNL in het Huis van het boek

Op 15 januari 2021 ging het al eerder in Leeslint aangekondigde project eCodicesNL, van start in Huis van het boek. Voor dit project worden circa zeventig handschriften uit onze collectie gedigitaliseerd en opgenomen in het virtuele portaal eCodicesNL. Deze nationale website voor de bestudering en ontsluiting van middeleeuwse handschriften in Nederlandse collecties wordt momenteel door een team van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis gebouwd met subsidie van het Fonds KNAW Instituten. In het nieuwe portaal kunnen handschriften uit verschillende collecties naast elkaar worden gezet of vergeleken met manuscripten uit gedigitaliseerde collecties in het buitenland. Het doel van het project is om een groot publiek toegang te bieden tot volledig gedigitaliseerde handschriften met goede beschrijvingen. Volgend jaar zal ook een selectie handschriften uit Tresoar in Leeuwarden en de Athenaeumbibliotheek Deventer worden toegevoegd.

Erik Geleijns maakte uit bijna tweehonderd handschriften een representatieve selectie, met een nadruk op de Middelnederlandse handschriften. Daarin zijn echter ook enige vroege (met name Karolingische) handschriften en een aantal internationale topstukken opgenomen, zoals de befaamde *Bible historiale* van 1372 uit het bezit van de Franse koning Karel V. Erik heeft

de eerste maanden het project vanuit het museum begeleid. Inmiddels heeft Petra Luijkx deze taak overgenomen. Renée Schilling (onderzoeker-coördinator) en Sebastiaan van Daalen (fotograaf en datamanager), twee jonge onderzoekers met een specialisatie in middeleeuwse handschriften, vormen het kernteam dat in het museum de werkzaamheden uitvoert. Zij worden ondersteund door stagiaires Jisca Harder en Sarah Evarts. Het

projectteam bestaat verder uit prof. dr. Mariken Teeuwen en prof. dr. Irene van Renswoude. Naar verwachting zal het digitaliseren van de zeventig handschriften in Huis van het boek voor 1 september klaar zijn.

Inmiddels is het project al aardig op weg, en zijn er al 41 handschriften gedigitaliseerd. Met de reeds gedigitaliseerde handschriften konden wij al direct onderzoekers voorzien van scans ter ondersteuning van hun lopende onderzoek.

Huis van het boek bereidt nu een projectplan voor om in de periode september-december 2021 de fotograaf van het project bij het museum te detacheren. Zo kunnen we de digitalisering van handschriften en gedrukte werken die buiten dit project vallen, voortzetten. Hierbij wordt gedacht aan de bijzondere na-middeleeuwse handschriften, de unieke incunabelen en oude drukken, maar ook aan enige topstukken uit de moderne collectie. De fotograaf zal in het museum worden ondersteund door de medewerkers van de afdeling Collecties en, indien mogelijk, een student Boekwetenschap, die dit project bij wijze van stage kan opnemen in het studietraject.

Renée Schilling en Rickey Tax

Interview met conservator Oude collecties Erik Geleijns

Aanleiding van dit interview is het afscheid van onze conservator Oude collecties Erik Geleijns. Tevens een zeer gewaardeerd lid van de redactieraad van *Leeslint*. Nog voordat Erik als conservator werd aangesteld, kwam hij voor verschillende andere projecten al veelvuldig bij het museum over de vloer. Zo heeft hij onder meer twee jaar lang de Nederlandse boeken uit de Oude collectie beschreven voor de Short-Title-Catalogue, Netherlands (STCN). Daarnaast heeft Erik meegewerkt aan het boek *Een wereld van verzamelaars en geleerden – Gerard en Johan Meerman, Willem van Westreenen en Pieter van Damme en hun archieven*, met toenmalig conservator Oude collecties Jos van Heel en Gert Floor (Uitgeverij Verloren, Hilversum 2012). Vanaf 2014 werd Erik door de Koninklijke Bibliotheek voor twee dagen in de week gedetacheerd bij Huis van het boek als opvolger van Jos van Heel. Deze detachering stopte eind 2020 en Erik is nu weer voltijds aan de slag bij de Koninklijke Bibliotheek.

Je hebt in de afgelopen jaren vele mensen uit de onderzoekswereld in het museum mogen ontvangen. Kun je aangeven wat het belang is van onze collectie? En waar ligt binnen de onderzoekswereld momenteel het accent of nadruk op?

Onze museumcollectie is van groot nationaal belang – met, wat de Oude collecties betreft, de verzameling incunabelen als hoogtepunt – maar ze is ook internationaal zeer bekend vanwege een aantal belangrijke en unieke stukken bij die incunabelen, maar ook in de vroegmiddeleeuwse handschriften. Daarnaast is de bibliotheek die door de Baron zorgvuldig is samengesteld een prachtige en complete verzameling die zo'n beetje als enige negentiende-eeuwse bibliotheek in Nederland in zijn geheel bewaard is gebleven. Een mooiere collectie oude boeken is er gewoonweg niet.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat onderzoekers en boekwetenschappers van over de hele wereld ons museum weten te vinden. Wat vooral de laatste tijd opvalt, is dat er een duidelijke belangstelling is voor de middeleeuwse handschriften uit de 9e en 10e eeuw. Maar onderzoekers komen ook met originele vragen aan latere handschriften. Zo kregen we vorig jaar bezoek van Christian Coijmans (University of Liverpool), die op zoek was naar vermeldingen van de Vikingen in de Lage Landen in een vijftiende-eeuws kroniekhandschrift.

In het verleden was de leeszaal in het Koetshuis dé plek voor bezoekers om de opgevraagde stukken uit onze collectie rustig in te kunnen zien. Deze ruimte is echter een aantal jaren geleden van functie veranderd en wordt nu door het museum anders uitgebaat. Dat heeft tot gevolg dat onderzoekers nu noodgedwongen bij ons op de kamer zitten. Gezellig, maar je zou ze toch liever ontvangen in een leeszaal, hoe klein dan ook. Overigens heeft de pandemie het er voor onderzoekers ook niet gemakkelijker op gemaakt. Wel is de collectie steeds beter ontsloten. Zo hebben we de afgelopen tijd een eerste aanzet gemaakt om de herkomstgegevens van alle incunabelen vindbaar te maken in de Europese database Material Evidence in Incunabula (MEI), een project van het Consortium of European Research Libraries. Momenteel zijn we, in samenwerking met het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, bezig met het digitaliseren van zo'n zeventig middeleeuwse handschriften. Dit schiet al aardig op en gebeurt met een draagbaar scanapparaat. Vooralsnog is het een pilotproject, maar we hopen dat in de nabije toekomst alle middeleeuwse handschriften op deze manier gedigitaliseerd kunnen worden. Naar mijn idee zou het goed zijn om onze collectie veel prominenter in beeld te brengen op onze eigen website. Het liefst zou ik de hele collectie voor iedereen toegankelijk willen maken en digitaal beschikbaar stellen, want dit museum is van iedereen. Naast het op grote schaal digitaliseren moeten we onze collectie natuurlijk ook behouden en zorgvuldig blijven conserveren. We zijn tenslotte ook een bewaarplaats voor cultureel erfgoed. Daarom hoop ik ook dat er snel een opvolger wordt gevonden.

Ook komen er met regelmaat studenten boekwetenschap en jonge mediëvisten op bezoek. Kun je een beeld geven hoe de jonge generatie naar onze museumcollectie kijkt? Waar ligt hun interesse en wat zijn tegenwoordig de onderwerpen van onderzoek?

We krijgen inderdaad regelmatig groepen studenten over de vloer, zowel minor- als masterstudenten. Met zo'n tien verschillende universiteiten en hogescholen hebben wij inmiddels een goede band opgebouwd en zij komen jaarlijks terug. Een bezoek is heel inspirerend, ook voor ons. Voor veel studenten is het een eerste kennismaking met middeleeuwse handschriften of oude drukken.

Hun eerste reactie is vaak prachtig om te zien. Ze hebben een heilig ontzag voor de objecten en bladeren er met trillende handen doorheen. Ik vond het mijn taak om die handschriften een beetje van hun voetstuk te halen. Het zijn namelijk ook gewoon boeken die voor iedereen beschikbaar zijn voor onderzoek, ook voor studenten. Iedereen is welkom in het museum en we proberen dan ook zoveel mogelijk de drempel te verlagen.

Ik kan mij nog goed het bezoek van de eerstejaars studenten van de opleiding Conservering en Restauratie van de Universiteit van Amsterdam herinneren. In tegenstelling tot de studenten boekwetenschap of kunstgeschiedenis, die bijvoorbeeld meer willen weten over het verzamelbeleid of de middeleeuwse paneelschilderingen, gingen zij met praktische opdrachten aan de slag door het museum en het depot. Zij doen onderzoek naar een heel ander aspect: de fysieke kant, de materialiteit van de collectie. Ik vind dat enorm boeiend.

Wat zijn je eigen drie favoriete of dierbare objecten uit de Oude collecties van het museum? En waarom spreken juist deze stukken je zo aan?

Een lastige keuze, want al mijn kinderen zijn vanzelfsprekend even mooi. Natuurlijk kan ik er niet omheen om in dit rijtje Maerlants Rijmbijbel te noemen. Het schitterend verluchte handschrift uit de veertiende eeuw is het absolute topstuk van het museum. Ik zeg tegen gezelschappen altijd schertsend dat dit het eerste boek is dat ik bij brand zou (proberen te) redden. Bovendien is de grote miniatuur in het handschrift het oudst gedateerde werk van een bij naam bekende kunstenaar uit Nederland, namelijk Michiel van der Borch uit Utrecht. En om collega Rickey Tax te citeren: Dit handschrift van de Rijmbijbel is de Nachtwacht onder de middeleeuwse handschriften.

Verder wil ik graag de Kladboeken van de achttiende-eeuwse Haagse boekverkoper Van Cleef noemen. De twee boeken zijn een van de weinig overgebleven bronnen voor onze kennis van de boekhandel in Nederland in die tijd. Ze geven een inkijkje in het reilen en zeilen van Van Cleefs boekhandel aan het huidige Spui. Je kunt

niet alleen zien wat er in zijn winkel werd verkocht, maar ook wie er kwam en voor welke prijs boeken van eigenaar veranderden. Het is interessant om te zien dat er behalve boeken ook notitieboeken, allerlei soorten papier, pennen, zegellak en nog veel meer te koop was. Naast een boekhandel was het als het ware ook een 'kantoorvakhandel'.

Het blijft moeilijk kiezen maar het derde favoriete stuk dat ik onder de aandacht wil brengen is geen boek maar een voorwerp. Een Romeins olie- of wijnkruikje uit de 2e of 3e eeuw na Chr. Het kruikje had een hoofdrol in de

Brittenburgtentoonstelling een aantal jaren geleden. De stichter van het museum, baron Van Westreenen, had een grote belangstelling voor de vroege geschiedenis van Nederland en ook het verhaal van de ruïne van de Brittenburg, het Romeinse fort op het strand bij Katwijk, fascineerde hem. Hij verzamelde dan ook een aantal boeken waarin dit castellum genoemd werd. Ook kocht hij verschillende objecten die gevonden zouden zijn in de Brittenburg, waaronder dit kruikje. Er is geen enkel bewijs dat dit kruikje echt in uit die ruïne komt, maar het verhaal achter het object is fascinerend.

Vanuit je expertise met betrekking tot de Oude collecties, ben ik heel benieuwd hoe je vanuit dit perspectief naar de Moderne collectie kijkt. Welk object uit die collectie vind je bijzonder?

In de Boekzaal op de eerste verdieping van het museum staat het zgn. Kelmscott-kastje. Het bevat alle 53 uitgaven van de Kelmscott Press in de oorspronkelijke perkamenten of halfinnen banden. Met zijn Kelmscott Press wilde William Morris aan het eind van de negentiende eeuw de kwaliteit van de drukkunst verbeteren en het niveau van de incunabeldrukkers evenaren. Het kastje staat daar heel vanzelfsprekend en past vanwege die link met de incunabelen goed bij de Oude collectie.

Veel dank Erik voor dit interview. En met name voor je buitengewone kennis van zaken, grote betrokkenheid en inzet voor het museum de afgelopen jaren!

Anke Broeren

Familietentoonstelling 'Geheimschrift'

Jean-François Champollion, *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens*, 1824. Coll. Huis van het boek

In de expositie 'Geheimschrift' treffen bezoekers deze zomer verschillende schriften aan die niet leesbaar zijn. Schriften uit het verleden waarvan men de betekenis soms is vergeten en schriften uit het heden bedacht door kunstenaars om mensen te verwarren en te verwonderen. Alleen als je de juiste sleutel hebt, kun je een onleesbaar schrift ontcijferen.

De diversiteit in de geheimschriften in de tentoonstelling is groot. Sommige schriften zijn 'dode schriften' uit een lang vervlogen tijd: Egyptische hiërogliefen konden pas vertaald worden toen men de 'sleutel' vond; de steen van Rosetta waarop dezelfde tekst in drie verschillende schriften stond geschreven. Inca's gebruikten zeshonderd jaar geleden naast de touwtjes- en knopentaal van de zogenaamde quipu ook een schrift dat geschilderd was op limabonen.

Andere schriften zijn specifiek bedoeld voor een bepaalde doelgroep. De *Hobo signs*, geheime tekens van landlopers en zwervers, waren alleen leesbaar voor henzelf. In de 18de-eeuwse hogere kringen communiceerden dames met hun geliefde via een geheime waaertaal. In brieven zijn misschien wel de mooiste voorbeelden te vinden van geheime boodschappen. Ingewikkeld gevouwen brieven uit de 17de eeuw hielden de boodschap geheim voor ongeoorloofde lezers. En om hoge portokosten te ontwijken, priegelden schrijvers begin 20ste eeuw lange teksten onder een piepkleine postzegel.

In tijden van oorlog worden mensen opvallend creatief met geheimschrift: Julius Caesar maakte gebruik van een slimme cijferschijf waarbij hij de letters van het alfabet een paar plaatsen liet opschuiven. Vrouwelijke spionnen in de 18de-eeuwse Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog brachten met hun wasgoed boodschappen over. En met de vernuftige Enigma codeermachine konden de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog versleutelde boodschappen versturen.

Ook in de kunst is gretig gebruik gemaakt van geheimschrift: schrijvers zoals Edgar Allan Poe en Arthur Conan Doyle (van de *Sherlock Holmes-verhalen*) gebruikten geheimschrift in hun verhalen. Ook moderne boekkunstenaars, zoals Irma Boom, Candice Hicks en Sjoerd Hofstra, laten verrassende technieken zien om boodschappen te verbergen.

De tentoonstelling is opgezet als een doolhof van heggetjes waarin kinderen steeds nieuwe spannende opdrachten tegenkomen. Aan het eind van de tentoonstelling is een geheimschrift-atelier waar de bezoeker zelf een geheime brief kan maken en meteen op de post kan doen. De ontroping van de speurtocht is te vinden in een donkere kamer waar alle geheime schriften samenkomen in het uv-licht.

Winnifred Dijkstra

Candace Hicks, *Coincidence*, 2014.
Coll. Huis van het boek

De herkomst van een verweesd paneel

De verzameling schilderijen in Huis van het boek bestaat voor een belangrijk deel uit portretten van leden van de families Meerman, Van Westreenen en Dierkens waarvoor de stichter van het museum, baron Van Westreenen om genealogische redenen belangstelling koesterde. Halverwege de jaren dertig van de negentiende eeuw zien we bij hem een kentering. Op zijn buitenlandse reizen (1827-1846) maakte hij kennis met schilderkunst die in Nederland weinig of niet te zien was.

Tussen 1835 en 1845 bracht hij een kleine collectie middeleeuwse paneelschilderkunst bijeen. Over de herkomst van de stukken is weinig bekend. Toen ik vijftien jaar geleden aan de nieuwe inventaris van de familiearchieven werkte, viel mijn oog op een brief waaruit bleek dat Van Westreenen het paneel ‘Salome ontvangt het hoofd van Johannes de Doper’ in 1841 te Keulen verwierf. In een anoniem gepubliceerd artikel uit 1844 besprak hij dat stuk en ook nog een tweede paneel,

dat nu in het Vriendenkabinet rechts van ‘Salome’ hangt: ‘een allerfraaist en alleraangenaamst tafereel van Hemling [lees: Memling], voorstellende de Moedermaagd, op een troon gezeten, en met het Kind-Jesus op haren schoot.’

Zou dat laatste paneel, dat volgens moderne inzichten omstreeks 1520-1540 in het atelier van Joos van Cleve moet zijn vervaardigd, soms het schilderij zijn dat de baron volgens zijn boekhouding voor 107 francs en 25 centimes in 1839 te Brugge in het paleis van justitie kocht?

Niet lang nadat koning Willem I in 1839 zijn verzet tegen vredesonderhandelingen met het opstandige België had gestaakt, maakte Van Westreenen een korte reis door België die hem onder meer naar Antwerpen, Gent en Brugge voerde. Te Gent liet archivaris Jules de Saint-Genois (1813-1867) hem het archief en de universiteitsbibliotheek zien. De volgende dag bekeek hij in Brugge niet alleen de Vlaamse primitieven in het Sint-Janshospitaal, maar ook een schilderijenverzameling die op 30 september in het paleis van justitie zou worden geveild – de nagelaten collectie van de onlangs overleden schilder François Trentesaulx. Terug in Den Haag vroeg Van Westreenen De Saint-Genois naar de prijs van een schilderij uit die collectie, en op diens niet bewaarde antwoord liet hij hem weten met de vraagprijs van 100 francs akkoord te gaan.

Ruim twee weken later werd het schilderij bij Van Westreenen in Den Haag bezorgd door Frederik van Zuylen van Nyevelt, die het bedrag van de koopsom (107,25 francs) meenam om dat aan De Saint-Genois te overhandigen.

De archiefbronnen zwijgen over de voorstelling, maar er is weinig twijfel dat het gaat om kavel 121 vermeld op p. 8 van de veilingcatalogus: ‘La Vierge et l’enfant Jésus, Tableau largement peint, par un maître de l’ancienne école flamande’.

Jos van Heel

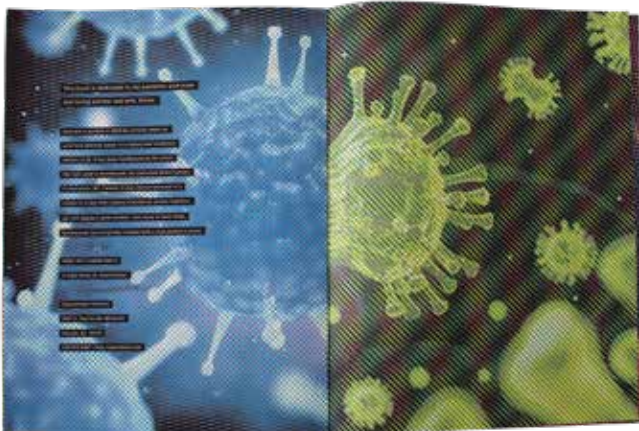
Oud-conservator Oude collecties

Bronnen: Leeslint 20 (2010), nr. 39, p. 11-12; SG aan VW, 21-9-1839 (FA 075/024); VW aan SG, 18-10-1839, 30-11-1839 en 2-12-1839 (UB Gent, G 18464/81, 82, en 41); veilingcatalogus F. Trentesaulx, Lugt 15537; grootboek VW, 18-10-1839 (FA 152/091v); register van aankoop VW, 18-10-1839 (FA 157/007r).

Aanwinsten in tijden van corona

Virus verbeeld

‘Hij had gedroomd, dat de hele wereld geteisterd werd door een vreselijke, onbekende ziekte, die uit Azië over Europa kwam.’ Met deze zin uit Dostojevski’s *Misdaad en straf* begint de beschrijving van een apocalyptische koortsdroom van de protagonist Raskolnikov. De Amerikaanse boekkenstenaar Philip Zimmermann zag in deze tekst een profetie over de huidige pandemie. Hij gebruikte de eerste regels uit de droom als narratief bij sterk bewerkte beelden van het coronavirus die hij in de eerste maanden van de pandemie van internet plukte. De beelden zijn sterk uitvergroot en dusdanig bewerkt dat ze van de pagina’s spatten en zo de indruk versterken dat de lezer direct wordt belaagd door het virus.

Philip Zimmermann, *Delirium*, Tucson, Spaceheater Editions, 2020

2020 een jaar om te herdenken

Ook Peter Malutzki haalt met betrekking tot corona de wereldliteratuur aan. In *2020, een 'vervolg'* op *Almanac for the year 2012*, citeert hij uit de inleiding van de *Decamerone*, waarin Boccaccio de opmars van de pest in het vroege voorjaar van 1348 beschrijft. 2020 is een leporello bestaande uit twintig openingen met verschillende teksten rond diverse data waarin het getal twintig voorkomt. De typografie is met de hand gezet en in hoogdruk uitgevoerd, en gedecoreerd met erbij geplakte postzegels met een nominale waarde van 20. De postzegels hebben een relatie met het thema van de desbetreffende pagina's. Een aantal pagina's is voorzien van een QR-code die verwijst naar aanvullende informatie over dat thema. De pagina's belichten historische thema's met vaak een maatschappelijke component. Zo wordt de 100ste geboortedag van Isaac Asimov (2 januari 2020)

herdacht met een tekst waarin hij de klimaatverandering bespreekt; hierbij is een Hongaarse postzegel van 20 fillér geplakt met het thema overstromingspreventie. Malutzki herdenkt Martin Luther King-day (20 januari 2020) met een citaat uit een speech van King uit 1963. De zinnen worden afgewisseld met een opsomming van Afro-Amerikanen die tussen 2001 en 2020 door politiegeweld om het leven kwamen.

Malutzki besteedt veel aandacht aan de typografie die in relatie tot de tekst staat. Zo is de tekst over corona gezet in de vorm van een vliegtuig, transportmiddel van het virus, met in de staart de coronastatistiek per 20-5-2020. Het colofon vermeldt de coronacijfers per 12 augustus 2020. Vanzelfsprekend is het boek in 20 exemplaren gedrukt.

Peter Malutzki, 2020, Flörsheim am Main, Peter Malutzki, 2020

Een flexibel woordenboek

Anne van Oldenbeek maakte *Woordbeeld. Woordenboek van onze maatschappelijke problemen als afstudeeropdracht Grafische vormgeving voor ARTEZ Zwolle*. Dankzij het Fonds Cox-De Ronde kon Huis van het boek een uniek exemplaar voor de collectie laten produceren. Het boek bestaat uit losse katernen, waarin Van Oldenbeek probeert maatschappelijke problemen van nu en de daarmee gepaard gaande ontwikkeling van de taal vast te leggen. Door de ingenieuze bindwijze zijn de katernen makkelijk uit te breiden, zodat de meest recente maatschappelijke ontwikkelingen kunnen worden toegevoegd. Van Oldebeek benoemt zes hoofdthema's: Natuur, Technologie & wetenschap, Gezondheid & welzijn, Cultuur & religie en Overig. Elk hoofdthema heeft een eigen omslagkleur, op de rug van elk katern is het thema en het uitgavennummer te lezen.

Anne van Oldenbeek, *Woordbeeld. Woordenboek van onze maatschappelijke problemen*, Zwolle, Anne van Oldenbeek, 2020

Ines von Ketelhodt, *Mienenspiel*, Flörsheim am Main, Ines von Ketelhodt, 2020

Drie onderwerpen heeft Van Oldenbeek verder uitgewerkt: klimaat, digitale verslaving en de coronacrisis. In dit laatste katern komen begrippen aan de orde als 'anderhalvemetersamenleving', 'hoestschaamte' en 'zorgheld'. Net als in Malutzki's boek weerspiegelt de beeldende typografie de inhoud. Zo wordt 'social distancing' gesuggereerd door een groot aantal spaties tussen het eerste en het tweede woord en krijgen de letters van het woord 'zelfisolatie' allemaal een eigen hokje. Katernen met begrippen als 'Genderneutraal', 'Met uitsterven bedreigd' en 'Kunstmatige intelligentie' kunnen nog nader worden uitgewerkt. Dagelijks dringen zich alweer nieuwe thema's op. Wellicht krijgen 'Nieuwe bestuurscultuur' en 'Post-corona' binnenkort een eigen katern.

Hoe uniek is ons spiegelbeeld?

Een ander hedendaags fenomeen, gezichtsherkenning, is het onderwerp van het kunstenaarsboek *Mienenspiel* ('Mimiek') van Ines von Ketelhodt. Geautomatiseerde gezichtsherkenning gaat uit van de reductie van het individuele gezicht tot een aantal kenmerken dat door een computer wordt gedestilleerd en vergeleken met die van personen in een databank. Het wordt o.a. toegepast bij identiteitscontrole, in smartphones en in de sociale media. In China wordt deze techniek al algemeen als surveillance toegepast. De techniek is zeker niet waterdicht en vormt inherent een schending van de privacy. Door gebruik te maken van spiegelen papier betreft Von Ketelhodt de lezer rechtstreeks bij het controversiële onderwerp. Citaten uit de novelle *Lenz* (1839) van Georg Büchner beschrijven de subtiliteit van menselijke gezichtsuitdrukkingen, de menselijke aard, en de tolerantie en het respect voor het individu. De teksten staan in schril contrast met de illustraties: tot vectoren

gereduceerde gezichtsuitdrukkingen, die de lezer eventueel kan imiteren binnen de in een ovaal gedrukte tekstfragmenten.

Shoppen met technieken

17 December 2010 zou de drukste winkeldag uit de Britse geschiedenis worden en fotograaf Alex Schneideman wilde dat fotografisch vastleggen 'zoals een natuurfotograaf de jaarlijkse migratie van gnoes documenteert'. Aangezien hij dat vanuit het perspectief van een kind wilde doen, liet hij zich die dag voortduwen in een rolstoel door de overvolle Londense straten tussen Marble Arch en Tottenham Court Road. Rond die tijd logeerde de gevierde Amerikaanse houtgraveur en boekkunstenaar Gaylor Schanilec bij hem. Toen Schneideman hem na thuiskomst enkele foto's opstuurde, besloot hij die in houtgravures om te zetten. Scheidemann bleef nog enige jaren werken aan wat uiteindelijk een fotoboek over de consumptiemaatschappij zou worden, dat in 2016 werd uitgebracht. Schanilec bleef in contact met de fotograaf en werkte dertien foto's uit in houtgravure. Uiteindelijk besloten ze van de foto's en gravures een boek te maken, waarbij de e-mailberichten die beide kunstenaars elkaar in deze periode stuurden, de basis vormden. De citaten belichten de verschillen in beide technieken, die alhoewel ze van dezelfde beelden uitgaan, toch een volstrekt eigen karakter hebben. Drukker en ontwerper Patrick Randle van de Whittington Press bracht op elegante wijze beeld en tekst bij elkaar. De cassette met de in heel leer gebonden uitgave bevat ook een volledige set foto's en houtgravures waardoor niets ons ervan weerhoudt rond dit bijzondere boek een interessante mini-tentoonstelling te maken.

Rickey Tax

Een belangrijke lettervondst

Enige maanden geleden kon antiquaar en bestuurslid van de Vrienden, Fokas Holthuis, de bibliotheek kopen van de in 2002 overleden typograaf Huib van Krimpen, zoon van de internationaal bekende Nederlandse letterontwerper en typograaf, Jan van Krimpen. Bij het ordenen vond Holthuis in een vergeten kast bijzonder materiaal van vader Jan van Krimpen. Deze laatste archivalia konden door de Vrienden voor het museum worden aangekocht. Hieronder bevindt zich correspondentie met betrekking tot de familie Van Krimpen en enige curiosa, waaronder medailles, oorkondes en een fles wijn die hij kreeg op zijn 60st verjaardag met een speciaal ontworpen etiket. Verder een mooi getekend portret van Jan van Krimpen door Sem Hartz. Interessant is het originele materiaal van Jan van Krimpen zelf, waaronder ontwerpen, plakproeven en enige correspondentie. Het meest opzienbarende onderdeel van de aankoop zijn echter de maar liefst 25 tekeningen van letters (onderkast, bovenkast, enige ligaturen en een uitroepteken) van de onvoltooide letter die Van Krimpen maakte in opdracht van de Parijse firma Deberny & Peignot. Deze letter was bestemd voor de fotozetmachine Lumitype van de Amerikaanse firma Photon. Van Krimpen stond al langer in contact met Deberny.

Al eerder kocht het museum van Sem Hartz een dossier, waarin zich een verslag van de hand van Van Krimpen bevindt van zijn bezoek in 1954 aan deze firma. Dit bezoek was waarschijnlijk in opdracht van zijn werkgever, de firma Joh. Enschede & Zonen. Bij deze gelegenheid verzekerde volgens

het verslag eigenaar Charles Peignot hem dat hij zich zeer vereerd zou voelen als hij ten minste één serie naar tekening van Jan van Krimpen zou mogen snijden, 'même si c'était exclusivement pour vous-mêmes'. Van Krimpen was door dit verzoek overigens zelf 'extrêmement honoré'. In 1957 doet zich die gelegenheid daadwerkelijk voor. In datzelfde dossier zijn twee brieven van Adrian Frutiger aan Van Krimpen te vinden. Frutiger, de later wereldberoemde Zwitserse letterontwerper die in 1952 door Deberny in dienst was genomen, kreeg de opdracht bestaande lettertypen aan te passen voor de Lumitype fotozetmachine. In een brief van 29 oktober 1957 spreekt Frutiger zijn verheuging uit dat Van Krimpen een letter voor Lumitype gaat ontwerpen. In de tweede brief gaat Frutiger in op een aantal vragen die Van Krimpen hem stuurde. Naast de brieven bevat dit dossier enige documentatie en ruim twintig letterschetsen in potlood.

De recente aankoop bevat naast de verder uitgewerkte tekeningen ook een brief van Charles Peignot aan ('mon cher ami') Jan van Krimpen, gedateerd 30 december 1957. Daarin schrijft hij dat hij enige tekeningen heeft ontvangen die hij aan Frutiger zal voorleggen. Wel is er inmiddels contact geweest met de firma Photon, waarbij moest worden vastgesteld dat het project rond de letter wellicht met een jaar wordt uitgesteld. Helaas overlijdt Jan van Krimpen onverwachts op 20 oktober 1958. De letter zal onvoltooid blijven. De vondst van Fokas Holthuis en de schenking van de Vrienden maken dit dossier nu compleet.

Rickey Tax

FOTO FOKAS HOLTHUIS

Nieuwe Vrienden

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen
Peter van Heusden, Tilburg
Paula L. Pumplun, Ouderkerk aan de Amstel
De heer H. Saan, Culemborg
Reinder Storm, Den Haag
Marianne de Swart, Schiedam
De heer G.C. Thys, Hobrede
Thea Willemsen, Almere

FOTO ELLEN VAN SCHIE

Een van de Best Verzorgde Boeken 2019:
George Moormann, *Verslinderd!*, 2019

Colofon

Leeslint is een halfjaarlijkse uitgave van Huis van het boek.

Leeslint wordt gratis toegezonden aan de Vrienden van het museum.

Alle correspondentie te richten aan de redactie van Leeslint:
Prinsessegracht 30
2514 AP Den Haag
t (070) 205 72 54
aafke.boerma@huisvanhetboek.nl

Eindredactie Aafke Boerma
Redactieraad Aafke Boerma, Anke Broeren en Rickey Tax
Correctie Thom van Rossum
Fotografie Frank Jansen (tenzij anders vermeld)
Ontwerp Studio Tint, Den Haag
Vormgeving Jelle Hellinga, Den Haag
Druk Zwaan Lenoir, Wormerveer
ISSN 0928-2262
Oplage 2000 exemplaren
Papier Biotop 120 grams
Letters Trinité van Bram de Does en Productus van Petr van Blokland